Arnon Grunberg

Vijand & vriend

De barbaar in de spiegel

2025 Prometheus Amsterdam

Dit is een sterk herziene en uitgebreide versie van het boek *Vriend & vijand. Decadentie, ondergang en verlossing*, dat in 2019 verscheen in de serie Nieuw Licht.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2025 Arnon Grunberg
Omslagontwerp Studio Rubio
Omslagbeeld Anthony Gerace
Foto auteur Pascalle Bonnier
Zetwerk Elgraphic
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5928 3

1

De mensheid en haar bondgenoten

Met instemming citeert Carl Schmitt in *Het begrip politiek* de Franse politicus en anarchist Pierre-Joseph Proudhon (1809-1865): 'Wie mensheid zegt wil bedriegen.' De mensheid is de worst waar wij vol hoop en wellust achteraan hebben gerend. En velen rennen nog. Men kan daar alleen jaloers op zijn. Of men moet licht relativerend denken, en dat is vermoedelijk terecht: iedereen rent achter zijn eigen worst aan.

Alleen buitenaardse wezens en goden kunnen vermoedelijk met goede argumenten over de mensheid spreken, hoewel ook dat nuancering verdient. In het Oude Testament gaat het nadrukkelijk over het volk van God én andere volkeren.

Het monotheïsme is niet begonnen als universalisme, maar dankzij het christendom is het daar wel in ontaard. Voor zijn dood zegt Jezus nog tegen zijn discipelen: 'Sla niet de weg van de heidenen in en bezoek geen Samaritaanse stad. Ga liever op zoek naar de verloren schapen van het volk Israël.' Maar na zijn opstanding is er iets veranderd: 'Ga dus op weg en maak alle volken tot mijn

leerlingen.' Of er voor God en de goden werkelijk sprake is van mensheid blijft intussen de vraag. Paulus maakt in zijn brief aan de Romeinen onderscheid tussen mensen die de wet kennen en mensen die dat niet doen: 'Allen die gezondigd hebben zonder de wet te kennen, zullen ook zonder de wet verloren gaan; en allen die gezondigd hebben terwijl ze de wet wel kennen, zullen door de wet worden veroordeeld.'

Zelden gaan mensen verloren als mens. Doorgaans gaan ze verloren omdat ze als jood zijn geboren of in de Democratische Republiek Congo, in Gaza. Met of zonder wet. Verloren.

Waar het internationalisme verwordt tot afgod belooft dat weinig goeds voor de toekomst van dat internationalisme. Teleurgestelde gelovigen hebben de neiging hun afgod aan gruzelementen te slaan. En wellicht is die naoorlogse wereldorde die ooit als vanzelfsprekend gold ook zwaargewond geraakt doordat de teleurgestelden en de verveelden hun sloophamers laten neerkomen in datgene wat ze ooit vereerden of beweerden te vereren.

Hoeveel fatalisme verdraagt de mens? Wat betekent rechtvaardigheid in een wereld die zo op een casino lijkt als deze? Je kiest niet zelf voor het leven, en je kiest je genen en je opvoeders niet. En gelijkwaardigheid? Ik haal graag de woorden van de schrijver Lore Segal aan, die zei: 'Als gelijkwaardigheid bestond zou ik Shakespeare zijn.'

Op mijn vraag of je idealen nodig hebt antwoordde ze

met één woord: verbeeldingskracht. Maar ook met die kracht kun je allerlei kanten op. Wie denkt dat de fascisten niet over verbeeldingskracht beschikken heeft niet goed uit zijn doppen gekeken.

Ik ben nog opgevoed, niet zozeer door mijn ouders als wel door mijn leraren, met de maxime dat alle mensen gelijkwaardig zijn. De idealen waren duidelijk en niet te overzien, ze sijpelden overal in door. De mensheid zou de universele broederschap moeten omarmen, de eeuwige vrede zou vanzelf volgen. Geen oorlog, iedereen had genoeg te eten en te drinken en meningsverschillen zouden al sprekend worden opgelost. (Dat er helemaal geen meningsverschil meer zou bestaan ging ook hun die de eeuwige vrede aan de horizon zagen liggen wat te ver.)

Wij, leerlingen van de Amsterdamse Montessori School in de jaren zeventig, konden het goede voorbeeld geven door onze ruzies met woorden bij te leggen. Het fysieke geweld werd nadrukkelijk tegenover het woord gezet, want waar gesproken wordt, wordt niet geslagen. En omgekeerd. Deze moraal werd nog wel afgedwongen door de zachtaardige autoriteit van de leraar, maar die autoriteit was slechts tijdelijk. Ooit zou de mens het zonder externe autoriteit kunnen stellen. De leraar gaf het goede voorbeeld door niet te slaan, hij loste conflicten op door zijn stem te verheffen, met zijn vingers te knippen en nu en dan een kind op schoot te nemen. Zijn autoriteit berustte, zo herinner ik mij dat althans, op de onwil van de leerling om de liefde van de leraar te verspelen. Daarin

leek de autoriteit van de leraar dan een beetje op de goddelijke autoriteit uit het Oude Testament, die weliswaar regelmatig dreigt met vernietiging maar die loyaliteit afdwingt met Zijn ietwat vreugdeloze liefde, waaraan moet worden toegevoegd dat het volk van God met nauwelijks meer vreugde van de Eeuwige leek te houden dan Hij van dat volk.

In boeken, onder andere bij Annie M.G. Schmidt en Roald Dahl, kwam ik wel eens verhalen tegen over kinderen die met fysieke straffen werden terechtgewezen. Zo las ik over een leerling die werd geslagen met een Spaans rietje. Ik had geen idee wat een Spaans rietje was, maar het fascineerde me bovenmatig. Met terugwerkende kracht moet ik erkennen dat het Spaanse rietje vermoedelijk een erotische fantasie in mij losmaakte. Erotisch of niet, de fantasie en de eeuwige vrede verdroegen elkaar maar matig, zoveel was duidelijk. Er zat iets bijzonder aantrekkelijks in het conflict dat in plaats van sprekend – door concessies te doen of door de tegenpartij met argumenten van haar ongelijk te overtuigen, iets wat ik overigens maar zelden heb zien lukken – werd opgelost door bruut geweld. De almachtsfantasie kreeg mij al vroeg in haar greep, maar daarin ben ik niet uitzonderlijk. De behoefte om de wereld te controleren en naar de eigen hand te zetten is al te menselijk. Men wil de mensen van wie men afhankelijk is kunnen controleren. De almachtsfantasie is daarvan slechts één verschijningsvorm, en die fantasie laat mensen vrees ik nooit meer helemaal los. Dat laatste hoeft voor de vrede geen al te

groot probleem te zijn, mits de fantasie fantasie blijft.

Ik meen dat wij daar eind jaren zeventig op de Amsterdamse Montessori School, misschien wel in de enclave die Amsterdam-Zuid heet, voor mensheid speelden. Zoals wij waren zou de rest van de mensheid binnen niet al te lange tijd ook worden, natuurlijk met behoud van particuliere eigenaardigheden en culturele verschillen, maar dat sprak vanzelf. Wie 'mensheid' zei erkende de enorme overeenkomsten en respecteerde de kleine verschillen.

Wij veinsden de eeuwige vrede met overgave, en langzaam zou het veinzen werkelijkheid worden. Niet dat wij geen weet hadden van het tragische, de Apocalyps lag immers al achter ons, en juist dat maakte de broze vrede mogelijk.

De behoefte om conflicten sprekend op te lossen kwam ook hier eerder voort uit praktische overwegingen dan uit heilige overtuigingen. Het verleden sprak boekdelen, toen nog wel. En het heden deed dat eigenlijk ook. In Duitsland voerde de RAF een bloedige en hopeloze eindstrijd, de avant-garde zou de verlossende revolutie met geweld afdwingen, omdat de arbeidersklasse lag te slapen dan wel last had van een vals bewustzijn.

De revolutie in Iran was ontketend, en geslaagd, aanvankelijk toegejuicht door links binnen en buiten Iran, totdat de revolutie een theologische manoeuvre bleek te zijn geweest die een mythisch verleden wenste te herstellen. God en de profeten waren propagandamiddelen in een naakte machtsstrijd.

In Afghanistan streden moedjahedien met onvermoei-

bare hulp van Amerika dapper tegen ietwat barbaarse communisten, dat was toen althans nog het verhaal. Later zouden zij zich tegen Amerika keren. De revolutie eet niet alleen de eigen kinderen op, maar dikwijls ook de hand die de revolutie voedde.

In Amsterdam werden tanks ingezet tegen krakers. De kleine revolutie. Geen woning, geen kroning. Een van mijn juffrouwen was een kraker en vanwege de tanks kon ze een paar dagen haar huis niet uit, waardoor we met een invaljuf te maken kregen. Later zouden de teleurgestelde progressieven in Nederland opschuiven richting Fortuyn, waarmee ik uiteraard niet wil zeggen dat de aanhang van Fortuyn voornamelijk uit voormalige krakers bestond. Hooguit dat de deceptie een deel van het electoraat verleidde de ene belofte van verlossing in te ruilen voor de andere. Als de sociaaldemocratie teleurstelde, of de kerk, dan maar het geloof in homogeniteit en een van alle smetten ontdaan vaderland. Solidariteit stelt teleur, grenscontroles kennelijk minder. Mijn hypothese luidt dat solidariteit weinig mogelijkheden biedt sadistische verlangens uit te leven. Neem je je vijanden serieus? Begin ermee de al dan niet onbewuste sadistische verlangens van aanzienlijke delen van het electoraat serieus te nemen. Dan spreken we verder.

We kunnen het ook anders opschrijven: het universalisme was een god die velen teleurgesteld had, als straf mocht die god het slachthuis in.

Maar nog zijn we eind jaren zeventig van de vorige eeuw, ik was een jaar of acht, mijn leraren twijfelden er

niet aan dat de mensheid zou overwinnen. De wereld zou een montessorischool worden in Amsterdam-Zuid, ja de montessorischool als voorpost van een globaal Zwitserland. Kinderen zouden leren en spelen in het bos. De les begon met yoga op yogamatjes. Eigen verantwoordelijkheid. De autoriteit liep op pantoffels. En dat is goed voor kinderen. Maar de soldaat op pantoffels wordt een probleem als de tegenpartij die pantoffels weigert aan te trekken.

Ik beschrijf de sfeer van die schooljaren zonder de eventuele naïviteit van toen te minachten, maar ook zonder blijmoedige nostalgie. Hooguit verbaast het me dat het spreken toen als zoiets onschuldigs werd beschouwd, alsof het woord nooit gif kon bevatten en zeker geen dodelijk gif.

Mijn vader heb ik maar enkele keren over de mensheid horen spreken. Over de eeuwige vrede repte hij nooit. Gezeten in zijn zwarte bureaustoel aan de eettafel verklaarde hij: 'De mensheid is de enige diersoort die zichzelf zal uitroeien.'

De nuchterheid waarmee hij dit constateerde ergerde me hogelijk. Wat wist die bejaarde man (hij was geboren in 1912) van de mensheid? Ik was intussen al wat ouder en wist wat iedereen die opgroeit op een gegeven moment te weten komt: leraren, ouders, religieuze gezagsdragers, politici, voor zover die ertoe deden – door iedereen werd je bedrogen. De beste manier om je ertegen teweer te stellen was zelf meedoen aan het bedrog. Dat lijkt cynisch,

maar is misschien niets dan assimilatie. Als vrome leugens de smeerolie van de maatschappij zijn, waarom zou je je dan altijd aan het waarheidsgebod moeten houden?

Het was de tijd van het debat over kruisraketten in Nederland en de voorstanders daarvan hanteerden de slogan: 'Liever een kruisraket in mijn tuin dan een Rus in mijn keuken.' Mijn vader stelde zich op het standpunt dat Rus en kruisraket twee kwaden waren, maar dat de Rus in de keuken net iets erger was dan de kruisraket in de tuin.

De wereld, dat wil zeggen de mensheid, viel toch uiteen in vrienden en vijanden, waarbij mijn vader van mening was dat vrienden slechts mensen waren die nog niet de moeite hadden genomen om vijanden te worden of die te weinig voordeel in de vijandschap meenden te ontwaren en die er daarom niet zo veel werk van maakten. Dit alles nam niet weg dat hij mij opvoedde met de overtuiging dat je andere mensen vriendelijk en open, hooguit een beetje voorzichtig, tegemoet moest treden. Je diepste geheimen hoefde je niet met hen te delen, dat was onvoorzichtig.

Waarom mijn vader met dergelijke overtuigingen toch twee kinderen op de wereld zette is een vraag die berust op de overtuiging dat mensen waarlijk rationele wezens zijn en dat hun daden hun overtuigingen weerspiegelen. Natuurlijk kun je je voortplanten zonder al te veel van de mensheid te verwachten, je kunt zelfs hoop koesteren, elke diersoort heeft zijn aangename uitzonderingen. Zo heb ik eens een hondenliefhebber in de Amsterdamse binnen-

stad horen verkondigen: 'Nee, mijn hond is niet doorgefokt.' Misschien hoopte mijn vader op een niet-doorgefokt kind.

Als het aforisme van Proudhon ons iets leert, is het wel dat overtuiging en daad meestal niet synchroon lopen. Het is die kloof waarin de hypocrisie, onmisbaar voor het samenleven, welig tiert.

De inmiddels tot in den treure bediscussieerde opkomst van extreemrechts moet ook begrepen worden als weerzin tegen die hypocrisie. In de min of meer goedbedoelde hypocrisie herkende een deel van het electoraat een middel tot onderdrukking. De vrome leugens van de kerk, die zij nu juist en masse hadden verlaten, werden door links met veel aplomb maar zonder Jezus voortgezet, vandaar ook de uitdrukking 'linkse kerk'.

Een deel van het electoraat, een flink deel, wenste niet langer de maat te worden genomen door hen die meenden aan de goede kant van de geschiedenis te staan. Men had zich nu juist door middel van secularisatie bevrijd van de voortdurende controle – Ga je naar de kerk? Gooi je iets in de collectebus? Kleed je je zedig, onderhoud je de vasten, beperk je de uitspattingen tot het carnaval? – om tot de ontdekking te komen dat de controle slechts van vorm was veranderd. Maak je je zorgen om het klimaat? Heet je de asielzoeker welkom? Ben je woedend om George Floyd of om Gaza?

Het reëel bestaande universalisme produceerde nieuwe hogepriesters met andersoortige kledij en andersoor-